

УДК:050.9:394(477.83/86)“18/19”

РЕАЛЬНА Й ВІДДЗЕРКАЛЕНА ГАЛИЧИНА: КАЛЕНДАРІ, ЧАС, МЕНТАЛЬНІСТЬ Й ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ГАЛИЧАН В КРАЮ Й НА ЕМІГРАЦІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Роман ГОЛИК

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
вул. Козельницька, 4, м. Львів, 79026, Україна, тел. (032) 270-70-22*

Простежено еволюцію уявлень про час та повсякденне життя в ментальності галичан ХІХ – першої половини ХХ ст. крізь призму читання календарів. Проаналізовано джерела “календарного” жанру та його різновидів (звичайні річні календарі, “вічні” календарі тощо), вплив на нього зовнішніх історичних факторів. Автор простежує формування та еволюцію структури типового календаря (календарної, інформаційної, художньої частини) в українській та польській книжній культурі Галичини. Особливу увагу приділено змістові й формі українських еміграційних календарів, які, з одного боку, відображали галицькі проблеми, а з іншого – пристосовували ментальність галицьких імігрантів до закордонних реалій.

Ключові слова: Галичина, календар, історія читання, історія українського книговидання, ментальність, повсякденне життя.

Час і простір – ключові для людини категорії, які істотно позначилися на розвитку книжкової культури. Модерна доба у цьому плані була часом значних змін. Вона принесла з собою нове урбанізоване ставлення до часу, відчуття його пришвидшення, потребу в точнішому, технічно досконалішому фіксуванні. З'явилися нові концепції часово-просторових відносин¹. Це, у свою чергу, відобразилося на сприйнятті історії як науки². Натомість географічний простір у свідомості багатьох жителів Галичини ХІХ – першої половини ХХ ст. роздвоївся на рідний, континентальний і чужий, заокеанський простір, який пов'язували з багатшим життям. Такий погляд, значним чином, і спричинив еміграцію зі старої землі на нову. У цій статті маємо на меті проаналізувати уявлення галичан про час повсякденного життя, етнокультурну ідентичність на прикладі особливого типу текстів: галицьких та еміграційних календарів / альманахів / річників з кінця ХІХ до середини ХХ ст.

Відразу слід відзначити, що тема календарів / календарів-альманахів уже була об'єктом книгознавчих, історико-етнологічних та літературознавчих досліджень³.

¹ Поп.: Kern S. *The Culture of Time and Space. 1880–1918.* – Cambridge (Mass), 2003. – 327 p.

² Hunt L. A. *Measuring Time, Making History.* – Budapest, 2008. – 138 p.

³ Кужель Л. Українські календарі (1914–1939) в Аргентині і Бразилії як джерело інформації про західноукраїнську книгу // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка.* – Львів, 2008. – Вип. 1 (16). – С. 73–95; Передирій В. А. “Історичний календар-альманах Червоної Калини” як тип періодичного видання (1921–1929) // *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка, НДЦ періодики.* – Львів, 1999. – Вип. 6. – С. 226–241; Її ж. Альманахи “Жіночої долі” (1926–1930) // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка.* – Київ, 1995. – Вип. 3. – С. 91–98; Її ж. Календар-альманах як тип періодичного видання (за матеріалами галицької преси 20–30-х рр. ХХ ст.) // *Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17–18 трав. 2002 р.* / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка, НДЦ періодики; за ред. М. М. Романика. – Львів, 2002. – С. 526–529; Дзвінчук О. М. Календарі “Українського Голосу”: історія створення, структурно-

З іншого боку, зацікавлення дослідників викликала проблема галицької еміграції та діаспорної преси⁴.

Поняття часу й річного циклу здавна було однією з культурних констант⁵. Важливими орієнтирами в повсякденному житті людей минулого був релігійний / літургійний / церковний рік та (сільсько)господарський календарний цикл свят і буднів тощо. Натомість для їхньої історичної свідомості важливими були хронології (біблійна, сакральна та світська), які потребували узгодження. Ці категорії були актуальними й для мешканців Східної Європи й Галичини зокрема (та й, зрештою, для формування місцевої історичної науки також)⁶. Їхня взаємодія й спричинила формування певного стандарту чи типу інформаційного (інформаційно-наукового, інформаційно-художнього чи, інформаційно-розважального) збірника – календаря-альманаха чи річника. Такі календарі були водночас збірками текстів для читання, модифікованими хрестоматіями, однак “прив’язаними” до часу / календарного циклу тощо. Можна по-різному визначати генезу й природу календарів-альманахів як “маргінальних”, змішаних, “міжжанрових” видань, їх приналежність до масової чи елітарної культури й літератури та місце у системі періодики⁷. Однак у колективній свідомості вони довго залишалися еталоном універсальної літератури для щоденного вжитку. Нас цікавлять календарі як різновид видань, що несли в собі типові сталі структури – стереотипи ментальності – та впливали на їх формування.

Календарі в Галичині XIX – першої половини XX ст. Інкорпорація Галичини в Австро-Угорську монархію позначилася й на класифікації книжкової продукції, зокрема її календарної частини. Зразками календарів, альманахів та річників стали тепер, передусім, німецькомовні (віденські та берлінські) видання. Серед календар-

жанрові особливості, тематика // *Наукові записки Інституту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. – Київ, 2003. – Т. 13. – С. 35–39; Ковпак В. А. Календар-альманах як тип видання українців Канади в першій половині XX ст.: генеза, структурно-жанрові особливості // *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. – 2010. – № 1. – С. 72–76; Wójcik E. *Kalendarze dwudziestolecia międzywojennego: dzieje, problemy literatury i kultury, bibliografia*. – Kraków, 2000.

⁴ Качараба С. *Еміграція з Західної України (1919–1939)*. – Львів, 2003; Кісь Н. Д. Українська еміграція з Галичини початку XX ст.: конфесійна приналежність та національна ідентичність // *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки* / [відп. ред. В. К. Баран]. – Луцьк, 2009. – Вип. 1. – С. 49–56; Трохим Н. Преса української еміграції 20–30 рр. XX ст. на американському континенті: особливості предмета дослідження // *Теле- і радіожурналістика: зб. наук. пр.* – Львів, 2010. – Вип. 9, ч. 1. – С. 90–96; Чекалюк Н. *Преса діаспори США як комунікативний чинник формування ідентичності українців (1939–2005)*. Автореф. дис. [...] канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.01. – Київ, 2008; Савчук О. Основні етапи розвитку часопису “Український голос” (Вінніпег, Канада), 1910–1981 рр. // *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Журналістика*. – Київ, 2010. – Вип. 17. – С. 265–272.

⁵ Pawelczyńska A. *Czas człowieka*. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1986.

⁶ Див на українському матеріалі: Пелеш Ю. *Літургіка. Біографічні матеріали*. – Харків, 2013. – С. 84–123; Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив’язані до днів у тижні і до рокових свят. Записки у Мшанці Староміського повіту і по сусідніх селах // *Матеріали до українсько-руської етнології*. – Львів, 1900. – Т. 3. – С. 33–60. Проблема хронології як підстави історіописання: Wierzbowski T. *Vademecum. Podręcznik dla studentów archiwalnych*. – Wyd. 2. – Lwów; Warszawa, 1926. – 254 s.

⁷ Балашова Ю. В. Поэтика альманаха-календаря как издания универсального типа // *Известия Уральского государственного университета*. – 2011. – № 2. – С. 229–234; Еє же. Альманах в системі періодики. Кореляція с основними типами періодической печати // Там же. – 2009. – № 3 (67). – С. 115–120; Еє же. Альманах как издание переходного типа. Культурная маргинальность // *Вестник Университета Российской академии образования*. – 2009. – № 1. – С. 36–39; Зайни Р. Л. К вопросу о календаре как типе периодического издания (на примере календарей на татарском языке) // *Ученые записки Казанского государственного университета: Гуманитарные науки*. – 2009. – Т. 151, кн. 5, ч. 1. – С. 110–117; Kalendarz // *Słownik folkloru polskiego* / pod red. J. Krzyżanowskiego. – Warszawa, 1965. – S. 157–158.

них видань поступово стали розрізняти власне календарі, котрі містили лише хронологічну сітку, а також назви релігійних і державних свят та відносно невеликі додаткові тексти тощо. Популярними були також т. зв. “вічні календарі”, які дозволяли обраховувати дати на століття. Поруч із ними, власне, функціонували більші календарі-альманахи – збірки текстів різної тематики. Вони також поступово структурувалися. Крім загальних, універсальних календарів / альманахів⁸, поступово з’явилися календарі для селян та міщан⁹, а пізніше – й для представників окремих професій або ж присвячені окремим ділянкам науки й культури: торгівельні¹⁰, військові¹¹, лікарські, інженерські, аптекарські, географічні, літературні, історичні, релігійні¹² тощо. Водночас календарі дістали національно-конфесійне забарвлення: поруч з календарями для християн (зокрема, католиків й протестантів, а також грецько-унійних вірних)¹³ з’явилися також календарі й річніки для “ізраелітів” – представників юдаїзму¹⁴. Водночас цивілізація Просвітництва в Австро-Угорській монархії сприяла появі календарів, що декларували принцип конфесійної толерантності¹⁵. Вони мали відносно усталену структуру¹⁶. Зрештою, крім центральних (столичних – віденських чи берлінських) календарів, публікуватися також календарі провінційні¹⁷, в тім числі для новоприєднаних Галичини й Буковини, передовсім для місцевої німецькомовної бюрократії¹⁸.

У Галичині австрійська класифікація календарів була адаптована до місцевих умов. На це вплинули кілька факторів, зокрема, давніша календарна / “хронологічна” / “місяцеслівна” традиція, започаткована ще до XVIII ст. як в руському, так і в польському середовищі¹⁹. Крім того, впродовж XIX ст. на польську спільноту краю більше або

⁸ *Austria oder Oesterreichischer Universal-Kalender für das Schaltjahr 1844* / hrsg. von J. Salomon. – Wien, 1844.

⁹ *Oesterreichischer Bürger-Kalender für das Jahr 1847: 2. Jahrgang. Ein zu fortwährendem Gebrauche bestimmtes Lese-, Nachschlage- und Bibliothek-Buch.* – Wien, 1847.

¹⁰ *Allgemeiner Handelstands-Kalender für das Jahr 1797.* – Wien, 1797.

¹¹ *Österreichischer Militär-Kalender für das Jahr 1869.* – Wien, 1869.

¹² *Geschichts- und Erinnerungs-Kalender (Geschichts- u. Erinnerungs-Calender). Ein nützliches Tagebuch für alle Stände, bes. aber für Freunde der Religion u. der Geschichte.* – Wien, 1825.

¹³ *Oesterreichischer Schreib-Kalender für Katholiken und Protestanten eingerichtet: auf das Jahr nach der Geburt Jesu Christi 1825.* – Wien, 1825; *Allgemeiner Kalender für die katholische Geistlichkeit: auf das Jahr ... 1837.* – Gräß, 1837; *Katholischer Familien-Kalender für das gemeine Jahr 1843.* – Wien, 1843.

¹⁴ *Kalender und Jahrbuch für Israeliten für das Jahr 5615 (1854–1855).* – Wien, 1854.

¹⁵ *Oesterreichischer Toleranz-Bote das ist neuengerichteter allgemeiner Reichs-Kalender für alle Religionsgesellschaften in den Kaiserlichen Königlichen Erbstaaten: worinnen nebst d. nöthigen Kalenderanzeigen auch noch besondere Gesundheitsregeln u. Klugheitslehren bey jedem Monat geg. werden, auf auf das Jahr nach Christi Geburt 1789.* – Wien, 1789.

¹⁶ Більшість таких календарів містила, переважно, власне календар найважливіших релігійних свят та астрономічних явищ, історичні дати з життя імперії, монаршої родини (її генеалогію) та збройних сил, а також довідкову статистичну інформацію про різні сторони імперського життя. Див. наприклад: *Kriegs-Kalender: für das Jahr 1791* – Wien, 1791.

¹⁷ Див. наприклад: *Domová pokladnice. Kalendář na rok oběčejny 1851* / vyd. D. Lichard. – Skalica, 1851.

¹⁸ На їх сторінки, крім стандартної релігійно-астрономічної календарної частини та загальноімперської інформації, потрапляли також дати з життя провінції, місцеві проїзні тарифи, дані про основні галицькі ярмарки початку XIX ст. (від Балигорода до Тернополя), списки нових місцевих видань (передусім, столичного львівського видавництва Піллера, яке так рекламувало свою продукцію) тощо. Див.: *Alt- und neuer Crackauer verbesserter und auf Wien berechneter Schreib-Kalender auf das Jahr nach der Geburt Jesu Christi. 1829.* – Wien, 1829; *Buckowinaer Haus-Kalender für das Jahr 1839. nach der gnadenreichen Geburt unsers Erlösers und Seligmachers Jesu Christi welches ein gemeines Jahr von 365 Tagen ist: Enthaltend den vollständigen Kalender für Katholiken, Protestanten, Griechen, Juden und Mahomedaner.* – Czernowitz, 1838; *Lemberger allgemeiner Schreib-, Haus- und Wirthschafts-Kalender auf das Jahr 1839.* – Lemberg, 1839.

¹⁹ З руського боку першою, зазвичай, називають віршовану українсько-білоруську острозьку хронологію Андрія Римші 1581 р., в якій можна бачити прообраз пізніших релігійних та історично-літературних

менше впливали календарі, опубліковані на інших землях колишньої Речі Посполитої, зокрема під “прусською та російською займанщинами”. Вони також відображали загальноєвропейські принципи укладання календарів й альманахів, тож відрізнялися лише ідеолого-політичними моментами. Проте деякі з них були історичними й акцентували на подіях, які мали особливе значення для галицьких поляків та для формування їхньої національної свідомості²⁰. В окремих випадках, до речі, літературні альманахи майже повністю поглинали звичайні календарі²¹. Натомість на ту частину руської інтелігенції, яка згодом стала підтримувати москвофільську ідеологію, особливий вплив мали російські видання, серед яких також важливе місце займали календарі²². Видавнича політика царської Росії, зокрема, була спрямована на активну ідеологічну та релігійну експансію, елімінацію галицько-українських та унійних впливів на власній території²³.

На перехресті цих впливів у Галичині доволі швидко з’явилися “вічні”, звичайні / загальні (зокрема, літературно-художні) й професійні календарі – польські, руські (згодом – русько-українські та русько-москвофільські) та єврейські (польськомовні та на їдиш²⁴). Частина з них була самостійними видавничими проектами. Однак значну частину становили календарі-додатки до інших періодичних видань, зокрема газет. Крім того, через календарі доносили ідеї (а іноді й сам факт існування) певної інституції чи організації до якнайширшого числа людей або до кола професіоналів. Прикладом такої вузької спеціалізації могли, наприклад, слугувати польськомовні

календарів (Запаско Я., Ісаєвич Я. *Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні*. – Львів, 1981. – С. 26–27). Популярними під час середньовіччя та ранньомодерної доби були також календарно-астрологічні передбачення, починаючи від львівських “Roku... 1600 z oznaczeniem swiat” Станіслава Кралінського й “Rozsądku z przestroga... na rok 1626” Лаврентія Свічковича-Смялецького (Там само. – С. 32, 44). Найбільш знаним серед цього типу книг став “Прогностик” чи “Прогностикон” (“Iudicium pronosticon”) Юрія Дрогобича на 1483 р. (*Дрогобич Юрій*: бібліогр. покажч. [до 500-річчя виходу першої друкованої книги вітчизняного автора] / уклад.: М. Г. Ваврич, Я. Д. Ісаєвич. – Львів, 1983). Однак цей трактат, названий згодом першою друкованою книгою руського автора, тільки частково відобразив “руськи” уявлення про час. Фактично ж він відзеркалював західноєвропейську культуру, а на ментальність Русі не вплинув, оскільки був опублікований і розповсюджуваний поза нею.

²⁰ Див., наприклад: *Kalendarz obywatelski*. – Warszawa, 1794; *Kalendarz historyczny na wszystkie dni odnoszone do lat ery chrześcijańskiej*. – Warszawa, 1843; *Kalendarz historyczny Polski*. – Poznan, 1852; *Jana Jaworskiego kalendarz ilustrowany na rok 1868*. – Warszawa, 1868. Про це див.: Krawczyk M. *Kalendarz “Astronomiczno- gospodarski polski i ruski” Jana Jaworskiego // Zeszyty prasoznawcze*. – Kraków, 2008. – R. LI, nr 1–2 (193–194). – S. 139–154.

²¹ *Noworocznik (kalendarz) ilustrowany na rok 1866 i 1867*. – Warszawa, 1862.

²² Ці видання також були побудовані за тогочасними літературно-естетичними та інформаційними стандартами. Див., наприклад: *Календарь на 1868 годъ*. / изд. Н. Г. Овсянникова. – Санктпетербургъ, 1867; *“Петербургъ”. Календарь на 1870*. – Санкт-Петербургъ, 1870; *Календарь для всехъ*. – Санктпетербургъ, 1870; *Календарь на 1872 годъ высокостный* / под ред. Н. Гатцука. – Москва, 1872; *Рускій календарь на 1872 годъ А. Суворина*. – Санктпетербургъ, 1872. Про це: Балашова Ю. Б. *Еволюція російського літературного альманаха как типа издания*. Автореф. дис [...] докт. філол. наук. – Санкт-Петербург, 2011.

²³ Свідчення цьому – календарі для холмщан-уніатів, яких (з допомогою галицьких прихильників “обрядового руху”) переводили на православ’я. Такі видання, окрім іншого, мали виразну мету: спочатку сформувати образ лояльних “благонамеренных униатов”, потім утвердити в свідомості мешканців “Холмсько-Підляської Русі” російську державно-громадянську та церковну ідентичність й потребу возз’єднатися з православними. Пор.: *Холмский греко-униатский месяцеслов на 1868 год*. – Варшава, 1868; *Народный календарь для Холмской Руси на 1871*. – Варшава, 1871; *Холмский народный календарь на 1893 годъ*. – Петроградъ, 1892; Див. також: Батюшковъ П. Н. *Холмская Русь. Исторические судьбы русского зарубежья*. – Санктпетербургъ, 1887.

²⁴ Див.: *Yiddisher Folks-kalender*. – Lemberg, 1909.

аптекарські календарі, що видавалися у столиці Галичини наприкінці XIX ст.²⁵ Приблизно за такою ж логікою будувалися й календарі для інших професійних груп – наприклад, для вчителів вищих шкіл²⁶.

Загальні ж українські та польські світські календарі, навпаки, уникали спеціалізації, подаючи в доступній формі інформацію, яка мала цікавити усіх, передусім – інтелігентів, міщан і, зрештою, селян. Навіть у назвах такі видання підкреслювали свій універсальний характер²⁷. Водночас уже наприкінці XIX – на початку XX ст. цей універсалізм мав різне національне обличчя, а отже, й різну функцію. У календарях “Просвіти” та інших українських організацій він був покликаний формувати у свідомості читача ідеал доброго українця та його батьківщини. Цьому слугувала не лише українська мова, якою послуговувалися видавці, а й значна частина інформації, яку подавали ці календарі²⁸. Русофіли ж через Товариство ім. Михаїла Качковського розповсюджували власні “народні календарі”²⁹.

Польські загальні календарі в Галичині кінця XIX – початку XX ст. також мали виразне національно-культурне спрямування. Їх інформаційна частина, крім нейтральної загальнокрайової інформації, містила, здебільшого, матеріали, присвячені польським інституціям краю. Чимало з них були додатками до періодичних видань (“Chata”, “Ślowo Polskie” тощо), органами суспільно-культурних інституцій чи навіть місцевих громад та відзеркалювали їхню позицію. Про це свідчив навіть виданий у 1912 р. провінційний стрийський календар, котрий задумувався як додаток

²⁵ Вони стали рупором місцевого Аптекарського товариства і, крім звичайного календаря з римо- та греко-католицькими святами, містили звіти про діяльність самого товариства та важливу для фармацевтів інформацію: таблиці аптекарських мір і ваг, хімічні властивостей різних препаратів, дані для лабораторних досліджень, списки фармацевтичних часописів, описи обладнання, адреси власників галицьких аптек і окремо – на т. зв. “червоних” (або синіх чи жовтих) сторінках рекламу різноманітних закладів (від аптек до видавництва). Див.: *Kalendarz farmaceutyczny na rok 1899*. – Lwów, 1899. – S. 124–162. Пор.: *Kalendarz farmaceutyczny na rok 1900*. – Lwów, 1900.

²⁶ Подібне видання після власне календарної частини містило документи, що регламентували стосунки всередині вчительського стану, статут львівського Товариства вчителів вищих шкіл, а поруч з тим – матеріали, так чи інакше пов’язані з педагогічною діяльністю: про культурні заклади Львова й провінції, правила корегування текстів, вчительський шематизм і рекламу львівських та варшавських книгарень і видавництв (щоправда, між ними рекламодавці пропагували й львівську фабрику шинок та ковбас (sic!) Францішка Іхньовського (*Kalendarzyk profesorski. Tow. Naucz. Szkół Wyższych na rok 1913*. – Lwów, 1913).

²⁷ *Kalendarz “Kurjera Lwowskiego” rzymsko-grecko-katolicki i żydowski, astronomiczny, informacyjny, literacki i gospodarski na rok Pański 1887*. – Lwów, 1887.

²⁸ Їхні інформаційні частини були відносно нейтральними й вміщували хроніку світових подій та довідкові матеріали з життя імперії та краю. Однак календарна частина в них була “прив’язана” й до подій української історії або діяльності сучасних українських організацій чи окремих особистостей. Не дивно, що й у довідкових частинах українські галицькі видавці світських календарів давали адреси передовсім русько-українських інституцій, адвокатів, інженерів, лікарів тощо. Натомість в художньо-літературних календарях- альманахах XIX – першої половини XX ст. читачам пропонували тексти тих, хто вже був вписаний у канон русько-української літератури цього часу (від Тараса Шевченка й Івана Котляревського до Івана Нечуя-Левицького). При цьому ці тексти також селекціонували, акцентуючи на козаському міфі, розповідях про княжі часи тощо. Детально про це див.: Голик Р. Читання для народу: видання “Просвіти”, стереотипи масової культури й ментальність галичан перших десятиліть XX ст. // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – Львів, 2010. – Вип. 19. – С. 217–244.

²⁹ Прикладом тут стали і “Православні народні календарі” одного з чільних ідеологів руху Івана Наумовича, котрі з’явилися, щоправда, в Росії у 1890-х. Водночас їхні галицькі відповідники, зокрема після Першої світової війни, виходили, переважно, народною (українською) мовою. Тут, поза календарем, вміщували господарські поради, освітні (науково-популярні) тексти, казки й художні твори тощо. Проте такі видання доносили до читачів усе ж таки “общерусскую” ідеологію. Див., наприклад: *Ілюстрований народний календар на год 1922*. – Львовь, 1922.

до “Kurjera Stryjskiego”³⁰. Це видання претендувало на певну міжнаціональність та було орієнтоване на локальний патріотизм³¹.

Тематику та ідейну спрямованість календарів мирного часу в Галичині змінювали війни, що принесли з собою новий жанр – воєнні календарі. Їхнім зразком стали, зокрема, й схожі німецькі та австрійські видання часів Першої світової війни. В Галичині 1914–1918 рр. вихід календарів відображав усі перипетії війни, передовсім на російсько-австрійському фронті. Насамперед через російську інвазію у 1914–1915 рр. частина видань з’явилася поза провінцією, зокрема в столичному Відні³². Одним із таких видань став віденський календар для українських воєнних емігрантів³³.

Календарі 1915–1918 рр. несли на собі відбиток навколишніх подій. Прикладом слугував пам’ятковий календар, опублікований з нагоди звільнення Перемишля³⁴.

³⁰ *Ilustrowany Kalendarz Stryjski. Rok 1912.* – Stryj, 1912.

³¹ В “календарній” частині цього календаря назви місяців та самих свят наводилися польською та українською мовами, хоч і у латинській транскрипції. За нею – уже польською – подавали відомості про політичну владу краю у самому Стрию, таблицю навколишніх місцевостей зі статистикою та даними про церковні й адміністративні структури, опис місцевої гімназії та її “викладацького грона”, розпорядження стрийського магістрату, перелік міських суспільно-культурних товариств. Далі йшов краснорічно-подієвий блок: проходи Стриєм, враження з мандрівок околицями (Сколе, Лавочне), характеристика моршинського курорту та повідомлення про найбільш значущі, з погляду редакції, події місцевого життя. Поруч з тим, автори намагалися подати позитивний імідж локального культурного життя та публікували рецензії на місцеві театральні постановки – однак теж польські. Хоч на сторінки видання потрапляли й повідомлення про руську (наприклад, життя Руської бурси) та єврейську спільноти, проте основною була польська тематика (детальна інформація про стрийське Товариство Школи Людової, “Сокола”, біографії польських місцевих діячів тощо). Водночас стрийський календар завершувався педагогічним довідником – переліком основних шкіл міста та повіту, а також традиційною рекламою місцевих промислів, підприємств та організацій (від м’ясарні до фотосалону). Отож, і цей календар, хоч був не зовсім систематизованим, вписувався у традиційний жанровий ряд (*Ibidem.* – С. 3–5, 18–107).

³² Чепига І. Культурний рух на еміграції // *Український ілюстрований календар товариства “Прогресива” з термінарком і літературно-науковим збірником. На звичайний рік 1917.* – Львів, 1917. – С. 178.

³³ Альманах починався перекладом віршованого пророцтва Роберта Гаммерлінга, яке віщувало блискучу перемогу німецької та австрійської армій, поразку Англії, знищення Російської імперії та розквіт повосенної Австрії – “пані Заходу”, всередині якої виникне нова Польща і “Україні милій сонце волі заблещить”. Таке бачення імпонувало галицьким українцям, тому його вмістили перед традиційною календарною частиною з українськими, римськими і єврейськими святами. Далі видання публікувало вірші про жахливі картини війни (“З письма до товариша” Н. Шманьковецького), оповідання про злигодні перебування у полоні (“У баракі” Василя Бобинського) та переживання й матеріальні втрати емігрантів (“На чужині” Івана Чепиги), а також компілятивний нарис “цікавої статистики” Великої війни на тлі інших світових конфліктів (“Довкруги війни” того ж І. Чепиги). Далі редактори вмістили застереження для тих, хто збирався повертатися в Галичину. Репатріантів попереджали, що тепер, у 1916 р., край ділиться на “вільний”, “дальший” і “ближчий” воєнні терени, а також окупаційну зону (відвоєвані в Росії території), де діють різні режими пересування. Інша календарна пересторога стосувалася солдат-урльопників (колишніх сільських господарів та ремісників), а також тих, хто листувався з полоненими. Загальному ж змістові віденського календаря – воєнним подіям – відповідали й ілюстрації: бої Українських січових стрільців на передовій, табір українських емігрантів у Гмінді тощо. Завершувався календар традиційною довідковою частиною: адресами українських інституцій у Відні, рекламою дешевих видань СВУ та популярних у перших десятиліттях ХХ ст. “Ельза-флюїду”, “Ельза-пластеру” та переліком особливо надійних годинників. У такий спосіб календар суміщав воєнний і невоєнний побутовий контекст (*Віденський ілюстрований календар українських воєнних емігрантів на переступний рік 1916.* – Відень, 1916. – С. 25–31, 33–35).

³⁴ Його формальна календарна частина не відрізнялася від інших. Однак традиційне новорічне привітання формувало образ страшного, грізного Нового року, котрий приходить до читачів зі сталлю та мечем в руці. Далі містилися нагадування про полеглих на війні та коротка історія Перемишля як польського міста та австрійського форпосту. Цю концепцію доповнювали фронтові оповіді легіоністів, “епізоди з австрійсько-російської війни”, опис облог Перемишля в історичному розрізі й документи “першої облоги Перемишля російським військом”. Закінчувалося видання списком перемишльських вулиць й путівником по місті. Загалом, цей не надто великий календар був специфічним, бо відображав лише першу – переможну

Загалом же календарі Першої світової війни були виразно національно марковані. Зокрема, серед польських військових у лавах австрійської армії розповсюджували “Календарі легіоністів”. Один з них, виданий накладом Львівської делегації Начальної команди, декларував свою мету вже обкладинкою, що зображала солдат і офіцерів Легіонів Польських у бою³⁵. Натомість вояки УСС у тому ж році опублікували свій великий календар-альманах, що містив історію Легіону УСС й матеріали, пов’язані з українською визвольною ідеєю в Галичині³⁶.

Українсько-польська війна за Східну Галичину у 1918–1919 рр. ще більше підсилила національний елемент у змісті й тематиці календарів та ще чіткіше виявила антагонізм між ідеологією польського та українського книговидання в краю. Відображення боїв за Львів, протиставлення ЗУНР повоєнній Східній Малопольщі пронизувало багато українських календарів міжвоєнного двадцятиріччя. Так, історичний календар “Червоної Калини” за 1930 рік починався рекламою книг, присвячених визвольним проектам галицьких українців 1918–1919 рр., а водночас рекламував українських лікарів, інженерів та юристів³⁷. Подібну ідеологію мав, наприклад, “Український інвалід. Загальний календар для українського народу” напередодні Другої світової війни. Цей календар, на обкладинці якого було зображено українського вояка періоду 1918–1919 рр., редакція навіть метафорично персоніфікувала: він “приходив”, щоб ділити з українськими читачами “важкий хрест”, а водночас подати хоч якийсь натяк на щасливе, хай навіть здобуте через жертви, майбутнє³⁸. Таку ж ідеологію,

для австрійського війська – облогу міста, а вийшов, очевидно, перед повторними наступами царської армії, що завершилися капітуляцією Перемишльської твердині (*Kalendarz pamiątkowy z czasow oblężenia Przemyśla w roku 1914.* – Przemyśl, 1914).

³⁵ Його календарна частина носила відносно мирний характер та вмщувала рекламу польських львівських виробників. Альманахова ж частина, натомість, подавала оптимістичну для польського руху рецепцію 1917 р. як періоду відродження “Тої, що досі не згнула” (тобто Польщі). Решта матеріалів лише розвивали цю тему: у календарі вмщували спеціальну “Роту” Юзефа Релідзинського, присвячену Юзефові Пілсудському, біографію самого Пілсудського як “трагічної людини”, на яку, однак, чекає велике майбутнє (Зигмунт Кеселевський). Редактори календаря також коментували настрої львівських поляків у воєнний час (паніка, розгубленість, дезорієнтація, страх перед смертю, братовбивча війна). Вони переконували читачів, що “проба вогнем [...] перекула [...] душі на гостру сталь”, а національні аспірації польських жителів галицької столиці можна реалізувати лише “у військовому чині Легіонів”. Ця ж ідея пронизувала й художню частину легіоністського календаря – тексти фронтових спогадів легіоністів, метафоричне протиставлення “живих мертвих” (активних воїнів) “мертвим живим” (тим, хто уникає бою); публікації солдатських листів з фронту, і зрештою, цикл есеїв, що формували культ Ю. Пілсудського, Першої та Другої Бригад, некрологи загиблих легіоністів, каталог книжок польського Центрального національного комітету, “*Macierzy Polskiej*”, великий блок реклами львівських польських підприємств тощо. Всі ці тексти формували образ ідеального польського воїна – громадянина “не від свят, а на найтяжчий, наймозольніший, найкривавіший ужиток” (Юліуш Каден-Бандровський) (*Kalendarz Legionistów na rok 1917.* – Lwów, 1917. – S. 16–23, 26, 29, 75).

³⁶ *Стрілецький календар-альманах артистичної горстки і Пресової квартири УСВ в полі на звичайний рік 1917.* – Львів, 1917.

³⁷ *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1930 рік.* – Львів; Київ, 1930. Навіть традиційно “нейтральна” календарна частина цього альманаху втрачала свою нейтральність: на кожен місяць наводилися дати з історії української державності, а на звороті містилися художні оповіді про героїв національної революції з рисунковими ілюстраціями: “Юнак Іван Кіута”, “Чет[ар] Богдан Гнатович на Маківці”, “Хор[унжий] Кліш на Лисоні” тощо. Власне альманахова частина календаря (за редакцією Левка Лепкого) була ще більшою й насиченішою: описи боїв на Маківці, історія Закарпаття у зв’язку з походами УСС та УГА, а водночас – спогади про україно-польські бої за Львів 1918–1919 рр. та бої УГА з більшовиками у 1919 та 1920 рр., трагедію Базару. Також були заклики до негайної українізації міст на етнічних українських землях, а поруч з ними, як контраст, – уривки з воєнних любовних листів 1919 р., які писали селяни з Гуцульщини, і зрештою, блок української реклами.

³⁸ Це зрозуміло: видавцем календаря було Товариство Українських Інвалідів у Львові, покликане опікуватися колишніми воїнами УГА. Не дивно, що головним місяцем у календарі став листопад, прокомен-

переважно, несли й календарі для молоді, які розповсюджували різні організації (наприклад, календарець під назвою-гаслом “Готовсь”)³⁹. Роль довідника відігравав й “Календар Молодого Українця”, який випускало львівське видавництво “Добра книжка” впродовж трьох останніх передвоєнних років⁴⁰.

Подібно формувалися й польські календарі між Першою й Другою світовими війнами⁴¹. Вони також мали певну спеціалізацію й структурну специфіку. Наприклад, календарі для селян містили, поруч з астрономічно-календарною частиною, щомісячний практичний poradnik (рільничий / землеробський, садово-городній, бджолярський тощо), а також цитатник (“золоті думки” тощо). Їхню некалендарну частину, натомість, складало поєднання господарських порад із текстами польських класиків XIX – початку XX ст. для народу⁴². Українські автори “селянських” календарів проводили схожу стратегію, однак у власному національно-патріотичному руслі⁴³.

тований характерним віршем, що приховано відсилає до подій 1918 р. та собору святого Юра у Львові: “І дзвонить зброя золота, // І серце кров гарячу ронить, // І Юр святий на воротах // В сурму на перемогу дзвонить”. Решту ж місяців на сторінках видання супроводжували відповідні зображення: вояка, полеглого на полі бою, дівчат в українських строях, які складають вінки на могили полеглих, шеренги стрільців тощо. Їх супроводжували цитати зі стрілецьких пісень: “Їхав стрілець на війноньку”, “Ми йдемо в бій, ми йдемо в бій”, “Йде січове військо та й співає стиха...” тощо. Календар також мав нагадувати про ритуали, пов’язані з пошануванням полеглих жовнів. Його автори наводили на кожен місяць історичні дати, які вважали особливо знаковими (повстання Богдана Хмельницького, походи руських князів, події 1917–1920-х рр. тощо) та спеціально підкреслювали тогочасний галицький, зокрема львівський, звичай: “Зелені свята – це дні національних поминок. Йдемо у ці дні, щоб віддати шану тим, хто свої буйні голови поклали за кращу долю Батьківщини”. Укладачі також постійно оперували категоріями “честь / воля народу”, що створювало відповідний контекст сприймання календарної сітки місяців (*Український інвалід. Календар загальний для українського народу на рік 1939.* – Львів, 1930. – С. 5, 8).

³⁹ Виходив як додаток до католицького “Українського Юнацтва” при видавництві “Наша Майбутність” у Львові впродовж 1935–1939 рр. Він містив не тільки астрологічний прогноз на рік, але й “найважливіші українські дати” (світський та церковний історичні календарі), нагадування про події недавнього часу (Першу світову війну та події 1917–1919 рр.), резонансні для другої половини 1930-х рр. події політичного та церковного життя. “Святощі християнства” тут фігурували поруч зі “спортивними осягами” (досягненнями), інтерпретаціями національної символіки, даними про валюту й прапори різних країн тощо. Укладачі цього видання намагалися перетворити “календарець” на “маленьку підручну кишеньову енциклопедію”. Див.: Календарець “Готовсь” // *Українська молодь – Христові. Пропам’ятна книга. Документальний збірник 1933–1938.* – Рим; Парма, 1991. – С. 226–228.

⁴⁰ Календарна частина цього видання була побудована, в основному, стандартно: календар християнських свят – список староукраїнських (слов’янських) імен як його доповнення – визначні дати (роковини) – “віщування” столітнього календаря – місце для записів тощо. Натомість концепція альманахово-інформаційної частини щоразу мінялася: від політичної енциклопедії української і всіх народів та словника іноземних слів до малої енциклопедії порад. Зокрема, у 1939 р. цей невеликий календар містив правила бонтону, народні прикмети для визначення погоди, домогосподарські й лікарські поради, зрештою, спортивний довідник та список найважливіших винаходів людства, рекламу тощо (*Календар Молодого Українця.* – Львів, 1939. – С. 3, 39–150).

⁴¹ Wójcik E. *Kalendarze dwudziestolecia międzywojennego...*

⁴² Так, “Kalendarz dla kółek rolniczych” на 1925 р. починався новорічним віршем Адама Асника. Дали редакція намагалася розрадити польських селян у важких економічних умовах та подати їх працю як службу Вітчизні у незалежній Польщі. Цю тему розвивали уривки з художніх текстів, частина з яких була присвячена патріотизмові минулого, зокрема польському національному рухові та історії Польщі XIX ст., частина – ідеалізації польського села, його жителів, героїв та народних звичаїв, окрім того, Римо-католицькій церкві, промоції відродженого польського шкільництва та молодіжного руху, подорожам. Водночас другу частину схожих календарів відводили чисто практичним проблемам: землеробству, селекції зерна, тваринництву, рекламі сільськогосподарських товарів (*Kalendarz dla kółek rolniczych na rok Pański 1925.* – Warszawa; Kraków; Lublin, 1925).

⁴³ Укладачі львівського “Села” – “хліборобського альманаху”, що виходив як додаток до “Нового часу”, у тому ж 1925 р. також приділяли основну увагу господарсько-кооперативним проблемам: класифікації ґрунтів та їх збагачення, правилам сіння культур, потребі обробляти землю за новими технологіями.

Окрім цього, виходили друком й регіональні календарі-альманахи, присвячені окремим субетнічним групам та спільнотам. Одним із таких проєктів стали “Календарі гуцульські” Петра Шекерика-Доникова, що виходили у 1935–1939 рр. Тут публікувалися художні та етнографічні тексти, частково чи повністю записані гуцульською говіркою⁴⁴. Зрештою, хоч Галичина й залишалася основним продуцентом українських календарів, вони з’являлися і в інших регіонах міжвоєнної Польщі⁴⁵.

Поруч зі світськими, в Галичині розповсюджувалися й релігійні церковні календарі, зокрема, календар-додаток до “Місіонаря”, який видавав Чин святого Василя Великого, і який набув особливої популярності серед руської / української публіки у першій половині ХХ ст. З одного боку, такі видання відрізнялися від своїх секулярних еквівалентів. Наприклад, календар “Місіонаря” за 1902 р.⁴⁶ акцентував на релігійній складовій, що відрізняла його від інших видань. Водночас автори всіляко наголошували на важливості читання й купівлі календарів взагалі. Ці звернення адресували селянам, на яких, очевидно, й розраховували найбільше⁴⁷. Звичну календарну частину тут попереджували зауваження про державні та церковні свята, їх статистика й те, як слід сприймати й відзначати “празники” в Галичині й Буковині⁴⁸.

Збірка містила також популярний у виданнях цього типу довідник ветеринарної допомоги домашнім тваринам. Щоправда, більшість цих статей писав один автор – Остап Луцький. Цей календар починався віршем того ж О. Луцького “Село думку думає”, в якому прообразом українських господарів виступав Б. Хмельницький та “господарський син Тарас” (Шевченко). У свою чергу, метафора селянського плуга у цьому вірші окреслювала й територію майбутньої єдиної й вільної України, землі якої він виорав (“наше Чорне море, [...] Кавказ, Карпати, Галич, Київ”). Далі календар для селян подавав великий текст про доісторичні (!) часи та перші археологічні культури на українських землях, а потім ще один, який мав переконувати читача у тому, що українець є “господарем”, а не невільником “в рідній хаті”. Водночас поміж календарними текстами були інкрустовані вірші на сільську та релігійну тематику. Серед рекламованої продукції пропагувалися не тільки й не стільки господарські знаряддя, як українські книжки: львівські видання “Просвіти”, “Червоної Калини”, видання Г. Гануляка тощо (*Село. Хліборобський календар “Нового часу” на рік 1925.* – Львів, 1925. – С. 1, 39–47, 48–65).

⁴⁴ Частину матеріалів із цих календарів перевидано: Шекерик-Доників П. *Рік у віруваннях гуцулів. Вибрані твори.* – Верховина, 2009.

⁴⁵ Див. наприклад: *Приятель семі. Календар на 1924 р.* – Лодзь, 1924. Цей календар, розрахований, очевидно, й на східноукраїнську еміграцію, рекламували як універсального “приятеля”, здатного прийти на допомогу в будь-яку мить і при будь-якій потребі (Там само. – С. 5). Ця стратегія була доволі характерною: існувала ціла парадигма видань, які мали назву “Товариш / Приятель” і у такий спосіб віртуально “наближалися” до читача.

⁴⁶ *Християнський календар “Місіонаря” на рік від Рождества Христового 1902.* – Жовква, 1901.

⁴⁷ Звідси доволі незвична паралель між купівлею календаря як духовної поживи й придбанням матеріальної поживи – соломи, призначеної для сільської худоби, яку наводили василіянські упорядники: “як солону купуєш для корови, так календар купуєш для себе самого; як соломою годуєш корову, так тим, що є в календарі, має немов би то годуватись сам чоловік; як корова, годується соломою, набуває на вартості, врешті [...] як з приросту чистого зиску на корові рахуєте собі, який є пожиток з тої купленої корови, так з приросту на вартості самого чоловіка рахувати, який пожиток з календаря”. Продовжуючи цю думку, укладачі християнського календаря порівнювали читання своєї книги зі своєрідним “обрахунком” / “іспитом” совісті (Там само. – С. 1).

⁴⁸ Водночас календарна частина видання була “роздвояною”. З одного боку, у ній були розписані по місяцях евангельські роздуми на вічні теми (“Війду до дому Твого”, “Да будет Воля Твоя” й навіть “Як хочу вмирати?”), дуже короткі житія святих, цитати зі Святого Письма та християнські “пригадки” – цитати на кожен місяць. Зрештою, наскрізними для календаря стали різні варіанти питання: “Що ти варт, чоловіче?”, яке автори рекомендували ставити читачам, подумки змінюючи власні соціальні ролі (“Що я варт як чоловік жінці?”, “Що я варт як господар?”, “Що я варт як громадянин?”, “Що я варт як дитина?”). Вони формували цикл щомісячних релігійних розважань. З іншого боку, у виданні “Місіонаря” розмежували церковний та астрономічний календар. Останній супроводжували детальні щомісячні “пригадки” й поради для сільських господарів і характерна для багатьох тогочасних календарів табличка для калькулювання своїх витрат й доходів (“День – предмет – прихід – розхід”) (Там само. – С. 37–60).

Основний зміст цього церковного календаря концентрувався довкола релігійних текстів⁴⁹. Після Першої світової війни редакторський склад, зовнішній вигляд та концепція релігійних календарів “Місіонаря”, природно, змінилися⁵⁰. Водночас простежувалася й певна традиція. Так, календарну частину й надалі супроводжували релігійні й господарські пригадки / нагадування та приповідки, а також календар галицьких прощ у василіянських храмах. Проте поруч з астрономічним та релігійним календарями тут містився також український історичний календар, що охоплював події з історії України, василіянського чину, Великої війни та національної революції⁵¹. Отож, календарі “Місіонаря” 1920–1930 рр. стали зразком поєднання католицької релігійності з національно-політичною ангажованістю галицьких українців. Частина міжвоєнних релігійних календарів була тематичною⁵². Схожу тенденцію мали й польські релігійні календарі того часу*.

Звичний ритм появи світських та церковних календарів у Галичині перервала Друга світова війна. В СРСР, до якого у 1939 р. прилучили Західну Україну, була своя система календарів, на зразок “Календаря комуніста”, який включав, крім нейтрально-довідкової, партійно-політичну, антирелігійну частини, документи ВКП(б), антирелігійну пропаганду тощо⁵³. Ці календарі, як і радянська культура загалом, ламали звичні для галичан уявлення про час церковних свят та національної історії.

⁴⁹ Сюди входили зразки молитов та коментарів до них, літературних переробок житій святих, популярних текстів на філологічні (“Які є різні мови на світі”, “Наша мова”), ботанічні теми, зрештою, актуальні для цього часу промонархічні, антианархічні й антиатеїстичні статті та перегляд найважливіших історичних подій поч. ХХ ст. Зрештою, календар – що теж типово – завершували блок розваг (сміховинки, шаради-загадки) й реклама василіянських релігійних видань тощо (Там само).

⁵⁰ *Календар “Місіонаря” на 1925 рік* / зладив о. Конон К. Полішко ЧСВВ. – Жовква, 1924; *Календар “Місіонаря”*. Рік 1938. / зладив о. Пахомій Борис ЧСВВ. – Жовква, 1937.

⁵¹ *Календар “Місіонаря” на 1925 рік*. – С. 4. Далі календарі містили різноманітні релігійно-літературні науково-популярні тексти, наприклад: у 1925 р. василіянські автори подавали комплекс статей та пісень про св. Йосафата (Кунцевича); уривки з літопису Крестинопільського монастиря за 1783–1785 рр.; спробу нарису релігійного життя (й культурної асиміляції) українців в Америці; рубрики, присвячені українським першодрукам; застереження проти забобонів; оповідання; поетичні та драматичні твори на релігійну тематику, гумор і т. зв. miscellanea (“всечина”) тощо. Поруч з тим, редактори вміщували практичні лікарські поради Антона Орловського й рекламу галицьких українських мовників (від жовківського “Місіонаря” до львівської “Просвіти”). Упорядник цього календаря намагався особливо підкреслити силу друкованого слова, наголошуючи, що саме воно дає імпульс до руху “величезному мурашкинці шкільників” (учнів), котрі набирають з книг знання. Зникнення цього імпульсу видавалося йому трагічним (бо люди стали б “дикими”) (Там само. – С. 55).

⁵² Зокрема, календар “Місіонаря” за 1938 р. укладено під лозунгом “Жиймо св. Літургією” і цій темі було присвячено цілу низку матеріалів (зокрема, “Про важність літургійного життя” єпископа Діонісія Няраді, нарис про митрополита Андрея Шептицького, різноманітні статті про літургійний рух у західній та східній католицькій церкві, обов’язок слухання Служби Божої тощо). Іншу частину матеріалів складали нариси розвитку християнства на Україні, релігійні оповідання, цікавинки, гумор, а також дитячі казки, вірші й образки (малюнкові розповіді). Окремо слід виділити доволі важливу для читачів кінця 1930-х рр. тему громадянської війни в Іспанії. Вона нібито не вписувалася в загальну схему видання, однак насправді була її інтегральною частиною: тогочасні греко-католики трактували іспанський конфлікт як справедливий священну боротьбу католиків-фалангістів “за Бога й Батьківщину” проти злочинних атеїстичних сил (*Календар “Місіонаря”*. Рік 1938. ... – С. 95–98, 104). Не дивно, що “у зв’язці” з цією темою календар вміщував допис про відсутність свободи совісті у “Совітах / большевицькому царстві” (Там само. – С. 97–99).

* Наприклад, розмаїті “Маріанські календарі” також намагалися сумістити церковно-календарну частину, що містила римо- й греко-католицькі свята, з прислів’ями й афоризмами / “золотими думками” класиків польської літератури, а також із господарським порадином, довідником слов’янських імен тощо. Водночас більшість змісту календарів займали повідомлення про релігійні події: католицький рух в Польщі, місіонерська праця римо-католицьких згромаджень у селі, роздуми про добре виховання, мораль тощо.

⁵³ *Календарь коммуниста на 1924 год* / общ. ред.: Б. Д. Виноградов. – Москва, 1924.

Однак радянські календарі ненадовго стали читанням для галичан. У 1941 р. стара система періодики на деякий час знову повернулася. Це сигналізував, наприклад, календар того ж “Місіонаря” на 1942 р. Його вступна стаття від імені читачів вітала повернення як друга персоніфікованого календаря після “двох жахливих років”. Альманах було зображено розрадником галичан, до якого ті зверталися досить пафосно: “Прилинь до нас, Календарю Місіонаря. Прилинь соколом, заскигли чайкою, кликни вірлом, щоб ми всі линули до Сонця. Прилинь до нас швидесенько, бо ждемо Тебе нетерпляче”⁵⁴. Й справді, після традиційної календарної частини зі щомісячними народними приповідками та господарськими порадами, редакція вмістила матеріали, що відчутно контрастували з тими, які подавали довоєнні випуски. На сторінках видання автори-монахи змальовували драматичну картину протистояння атеїзму і релігії у Галичині 1939–1941 рр. та сподівалися, що в нових умовах все зміниться на краще⁵⁵. Обставини, як відомо, склалися інакше: часткова реанімація українського довоєнного життя на території Галичини у 1941–1944 рр. виявилася тимчасовою. У 1944 р. радянська влада на Західній Україні знову була відновлена, й галицька календарна традиція XIX–XX ст. майже на півстоліття стала еміграційно-діаспорним феноменом.

Календарі на еміграції. Формування основних типів еміграційних календарів припадає на межу XIX–XX ст. Як зазначав укладач першого, друкованого етимологічним правописом, руського (українського) календаря, що вийшов під егідою руського Союзу (Руського народного союзу) 1897 р., такий альманах був взагалі першою більшою книжкою, виданою руською (українською) мовою у США⁵⁶. Вибір саме календаря на першу руську книгу для емігрантів був не випадковим. У Північній Америці культура календарів мала свою власну (передусім англо-американську) традицію. Тут, як і в Європі, були популярними різні види календарів, зокрема календарі вічні, за якими можна було прогнозувати майбутнє, та альманахи для читання. Такі видання виконували роль універсальних довідників-енциклопедій⁵⁷.

Натомість руський календар Нестора Дмитріва мав вужчу мету. Він демонстрував шляхи інтеграції галицьких русинів української політико-культурної орієнтації у американський соціум, а водночас форми збереження їхньої етнокультурної та релі-

⁵⁴ *Календар Місіонаря на 1942 р.* / ред. о. Іриней Назарко. – Жовква, 1941. – С. 3.

⁵⁵ Наскрізною темою низки статей цього календаря був різко негативний образ радянця – “безвірка й хама” (“Кузьmineць”, “Покараний безбожник”, “Танець опирів”) Іриней Назарко. Його противагою слугувала позитивна картина впливу церкви на життя суспільства та образ віруючої людини й священника як охоронця моралі й гуманізму (“Релігія й суспільність”, “Молитва народів” Віталія Байрака). Загалом радянську добу як час ідеологічного й фізичного насилля укладачі календаря зображали “тимчасовим часом” репресій і знищення. Водночас редактори з ЧСВВ подавали в своєму календарі науково-популярні рубрики: релігійні уявлення про походження людини, статті про технічний прогрес, нариси “З минулого української мови й обряду” о. Конона Полішка та статті Романа Луканя з історії ЧСВВ (Там само. – С. 48–59).

⁵⁶ *Перший Руско-Американській календарь* / спорядив о. Н. Дмитрів. – Mt. Carmel, 1897. – С. III.

⁵⁷ Прикладом слугував хоча б “вічний календар” Джаспера Гудікунтца, котрий рекламували як інформаційну “книгу для мільйонів”. У ньому були таблиці визначення часу в різних часових поясах, сходу й заходу сонця, карта зоряного неба; окремі християнський, єврейський та магометанський календарі від 1843 до 2047 рр.; календар важливих подій американських війн, історичних реалій і винаходів; таблиці для вдалої організації бізнесу; таблиці прогнозування прибутків / росту процентів від капіталу по роках; шаблони привітань до урочистих подій для сімейних альбомів, зразки оформлення візитівок; правила писання приватних листів й ведення ділової кореспонденції, словники часто уживаних скорочень, лексикони бізнесової арифметики, мір і ваг; довідничок “хто, де, коли?” з портретами видатних людей; словник парламентаризму та юриспруденції; порівняння фізичних та психічних властивостей чоловіків і жінок тощо. Такі строкаті матеріали, зрештою, відображали гетерогенність щоденного життя та ідеологічних пріоритетів, картину світу тогочасних американців (Goodykoontz J. *Goodykoontz's Perpetual Calendar and Reference Manual. A book for the millions.* – New York, 1894).

гійної ідентичності⁵⁸. Проте весь календар був пронизаний певним роздвоєнням між Руссю-Галичиною й Америкою⁵⁹. Якщо тексти зі Старого світу промовляли до читачів мовою галицьких реалій, то описи руського життя в Новому світі оперували уже новими поняттями, характерними для американського суспільного дискурсу та повсякденності: “бізнес”, “віска” (віскі), “чамбра”, “фана”, “драйвер”, “стебел-бос” тощо⁶⁰.

Календар 1897 р. став своєрідною матрицею для пізніших календарів Руського (згодом – Українського) Народного Союзу (РНС) початку – першої половини ХХ ст.⁶¹ Вони активно обговорювали події краю, але намагалися акліматизувати галицьких русинів-українців у новій суспільній дійсності. Тому, з одного боку, укладачі оглядалися на події в Європі та Україні, а з іншого – намагалися відобразити сучасне життя Америки чи Канади. Так, у переддень “Великої європейської війни” календар РНС на 1914 р. був сконцентрований довкола ювілейних матеріалів про заснування й діяльність Руського народного Союзу з 1894 по 1914 р. Проте в основному його матеріали стосувалися вагань галицьких заробітчан між старим (галицьким) й новим (американським) статусом та культурною ідентичністю⁶². Сформований у грудні 1914 р. кален-

⁵⁸ Це було видно уже в доборі ілюстрацій, призначених для русько-американської публіки: календар відкривався портретом літнього Т. Шевченка у смушевій шапці, що вказувало на існування культу Кобзаря та українську орієнтацію видання. Водночас трохи далі видання публікувало портрет будителя Закарпатської Русі Олександра Духновича, а ще пізніше – Івана Франка. Наприкінці збірки наводилися життєписи усіх трьох письменників, що мало б вказувати на її загальнорусський характер. Однак відразу за портретом Т. Шевченка були вміщені портрети американських “батьків нації” – президентів Джорджа Вашингтона, Авраама Лінкольна та Уліссеса Гранта – і біографії, що подавали усіх трьох як найбільших патріотів Америки. Далі русинів-українців ознайомлювали з основними американськими святами (Новий рік, Крістмас / Різдво, День Незалежності, Пам’ятний день, День Подяки, День народження Дж. Вашингтона), федеральними та локальними традиціями їх святкування. І тільки після цього йшов звичний астрономічний та церковний календар та згадувалися руські пам’ятні дні. Їх календар 1897 р. наводив усього два: день скасування панщини 3 (15) травня і 1 (13) серпня – відзначення хрещення Русі. Текстову частину календаря відкривало поетичне звернення о. Сильвестра Яричевського до американських русинів, яких письменник зображав “заточниками-браттями”, які вимушено покинули бездолну обожу Матір (Батьківщину). Водночас поет оптимістично стверджував, що Русь-Мати, зрештою, буде торжествувати на обох континентах (“в старому й новому великому світі”) (*Перший Руско-Американській календарь...* – С. IX).

⁵⁹ Перед читачами поставали картини життя в старому та новому краях: оповіді з життя карпатського духовенства та фотографії українських церков в Америці; нарис “Історії Русі” Мирона Кордуби та оповідання з життя емігрантів-переселенців, їхньої нелегкої долі на шляху до Америки; повідомлення Володимира Гнатюка про життя Угорської Русі і оповідання про побут галицьких селян “Святий Вечір” М. Кордуби сусідки з аналітичним описом “Положення Русинів у Сполучених Державах північної Америки”; оповідання “Панцизний хліб” І. Франка та сатиричний опис життя “руського редактора пера” Осипа Маковея у контексті галицько-буковинського інтелектуального життя були поруч із цілком американськими “Піснею руського майнера” та “Поворотом руського майнера” (з фотографією українця-гірника) та великою статтею про вуглекопів в контексті американської матеріальної культури та її словника (“пікування флейту” і “слейтпикери”, “брейкери” тощо). Цікаво, що через важку роботу саме “майнерів” / гірників у календарі названо “правдивими рицарями праці” (Там само).

⁶⁰ Водночас власну культуру заробітчан кінця ХІХ ст. автори характеризували як суміш народного (коломиїк, чардаш) та австрійсько-державного елементів (гимн “Боже, будь покровитель”, вальс “Хвилі Дунаю” тощо (“Руске весіле з подкладом американським”). Інші рубрики календаря були також звичними й логічними для видань цього типу: побутові поради, гумор, діяльність руських колоній, братств та церков у США тощо. Завершувала календар реклама газети “Свобода” та Руського Народного Союзу, які мали інтегрувати українців серед чужинців, та ділової “американської Русі”: власників готелів, “компанічних сторів” (торгових компаній), продуктових магазинів, які виконують основні вимоги емігрантів: “широ-русська обслуга”, продаж “шіфкарт” на європейські порти, пересилання грошей до краю тощо (Там само).

⁶¹ Див.: *Календар для американських русинів на рік 1909.* – New York, 1908; *Календар для американських Русинів на рік 1911.* – Jersey City, 1910; *Календар для американських Русинів на рік 1913.* – Jersey City, 1912.

⁶² Тому частина текстів подавала заробітчан-емігрантів як вимушених наймитів (звідси – “Наймит” І. Франка), а навіть як пропашу силу (“Змарнований талан” Антона Кічака) чи навпаки, жовнірів – борців

дар уже Українського Народного союзу (УНС) на 1915 р., носив на собі сліди воєнних дій в Європі (через неї, скаржилися видавці, чимало матеріалів просто пропало)⁶³. Так само канадський календар “Українського голосу” на 1915 р. починався портретом Т. Шевченка та етнографічною мапою Центральної Європи, а закінчувався великою добіркою матеріалів з Великої війни, значну частину яких складали галицькі сюжети⁶⁴. Календарі РНС / УНС 1916–1918 рр. вже навіть на суперобкладинці виводили тему війни як руйнування українських земель, страждання українських жінок та чоловіків. Водночас вони формували позитивний образ Українських Січових стрільців⁶⁵. Проте частина тогочасних календарів уже своєю назвою вказувала, що має, передовсім, допомогти адаптуватися в чужому середовищі⁶⁶.

Після поразки національної революції 1917–1921 рр., коли поруч із заробітчанською за кордонами західноукраїнських земель з’явилася також численна політична еміграція, у діаспорні календарі було перенесено ідеологічні дискусії старого краю. Сюди ж включали матеріали, які через конфіскації нерідко не могли потрапити на шпальти українських видань у Галичині. Зокрема, після українсько-польської війни 1918–1919 рр. та рішення Ради послів 1923 р. велика частина звісток з Західної України у еміграційній періодиці дістала антипольські та антибільшовицькі конотації⁶⁷. Натомість календар “Нового шляху” у середині 1930-х рр. відзеркалював уже риторику радикального опору польській владі, пропагуючи ідеологію українського націоналізму⁶⁸. До того ж, напередодні німецько-польської війни 1939 р. та німецько-

з бідою, та була пронизана ідеєю повернення в Галичину. Інша, навпаки, навчала їх жити у новому суспільстві та пристосовуватися до нього, щоб пізніше здобути вільну Україну (“Тим американських українців” В. Щурата та О. Грицяя). Звідси, наприклад, вміщений у цьому числі календаря великий “Словарець чужих слів”, покликаний адаптувати галицьких селян до категорій модерного, а не традиційного суспільства (*Календар Руського Народного Союзу в Америці на рік звичайний 1914. Ювілейне видане* / зладив О. Стеткевич. – Jersey City, 1913).

⁶³ Цей календар був ґрунтований на реаліях, актуальних для американських українців, але водночас і на тих фактах, які формували їхнє уявлення про Україну: ювілей Т. Шевченка у 1914 р. (“Шевченківський ювілейний здви́г 1914 р. у Львові”), історія української мови, опис українських земель та субетносів, матеріали про політичних лідерів у Галичині та в підросійській Україні (Є. Олесницький та М. Грушевський). Однак масивний завершальний блок матеріалів американський календар таки присвятив Великій війні, подавши детальну хронологію подій 1914 р., можливі стратегії розвитку подій та численні фотографії зі Східного й Західного фронтів. При цьому редактор календаря, Володимир Лотоцький, переконував читачів, що для України у цій війні вигідною була б перемога Австрії над Росією, яка б сполучила усі українські землі в одне ціле й дала б їм свободу (*Календар Українського Народного Союзу в Америці на рік звичайний 1915*. – Jersey City, 1914. – С. 3, 215–231).

⁶⁴ *Ілюстрований народний календар “Українського Голосу” на звичайний рік 1915*. – Winnipeg, 1915. – С. 206–239.

⁶⁵ Невипадково в календарі за 1916 р. було вміщено пісню УСС “Ой у лузі червона калина”, біографії галицьких та східноукраїнських суспільних і релігійних діячів, пов’язаних з подіями Великої війни чи національними прагненнями українців (Андрей Шептицький, Костянтин Чехович, Михайло Грушевський, Мирослав Січинський тощо), вояків легіону Січових стрільців тощо. Див. наприклад: *Календар Українського Народного Союзу в Америці на рік переступний 1915*. – Jersey City, 1916. – С. 18.

⁶⁶ “Товариш Імігранта” на рік 1917. *Календар Руського Народного союзу*. – Скрантон, 1917.

⁶⁷ Так, наприклад, календар “Канадійського Українця” за 1921 р. вмістив статті про шкоду російського православ’я як “віри царів і Москалів” для України та нарис “З армією генерала Павленка” – про відносини галицьких січових стрільців з більшовиками на тлі громадянської війни на великій Україні. Поруч з тим, календар публікував розпачливі поетичні “листи” до Петра Карманського, які показували трагедію української Галичини, зруйнованої війною й “Ляхом” очима різних соціальних і вікових груп, а також “Відповідь” поета, який намагався розрадити земляків (*Ілюстрований календар “Канадійського Українця” на звичайний рік 1921*. – Winnipeg, 1920. – С. 51, 86–107).

⁶⁸ Так, уже в рекламній частині цього видання пропагувалися підпільні випуски “Сурми”, книги з серій “Розбудова нації”, “Військовий вишкіл” та “Самостійна думка”. У календарній частині, поруч зі

радянської війни 1941 р. активізувався празький центр видання націоналістичної літератури. Зразком його діяльності, став, наприклад, кишеньковий календар видавництва “Пробоем”, який пропагував ідеї “боротьби й чину”⁶⁹.

Натомість основна частина матеріалів, наприклад, того ж таки “Календаря УНС” була присвячена нейтральним проблемам: інтеграції українських емігрантів у суспільство США, популяризації знань з різних ділянок, рекламі місцевих видань й товарів тощо⁷⁰. Окремі укладачі календарів особливо підкреслювали, що їхні видання призначені для всієї української громади й не репрезентують якусь політичну силу чи громадську організацію⁷¹. Певна частина таких видань була чисто розважальною, а то й гумористично-сатиричною, як календар американської “Оси”⁷². Подібної стратегії дотримувалися укладачі календарів в Канаді, Бразилії та Аргентині, куди також мігрували мешканці Галичини. Частина календарів вже своїми назвами декларувала належність до суспільства й культури Нового світу: “Календар “Канадійського фермера”, “Люстрований робітничо-фермерський календар” чи просто “Нове поле” (ідея селянина-піонера / першопрохідця) або “Кленовий лист” (символіка Канади)⁷³ тощо. Зрештою, календар “Українського голосу” за 1920 р. починався гербом та гімном Канади англійською мовою⁷⁴. Поступово відбувалася суспільно-політична та інституційна диференціація календарів. У міру збільшення кількості українських газет та організацій, частина з них також стала публікувати календарі-додатки, що приносили найбільший прибуток (календарі “Канадійського українця”, “Канадійського фермера”, “Українського голосу”, “Українських вістей”)⁷⁵.

У виданнях проукраїнської орієнтації ідея України та Галичини була, все ж, домінуючою. Так, один з календарів “Канадійського українця” (під патронатом єпископа Никити Будки) починав свою літературну частину саме нарисом з княжої історії галицького краю⁷⁶. На обкладинках окремих його випусків був зображений видозмі-

звичним календарем, містився також і календар “революційний”: кожен місяць на сторінках видання супроводжували недвозначні гасла про святкування знакових подій та пам’яті знакових особистостей. Частина з них (роковини Т. Шевченка у березні та І. Франка у травні, святкування дня злуки УНР і ЗУНР у січні, пошанування пам’яті січових стрільців та українських інвалідів у листопаді, перемога УГА під Чортковим у червні та ін.) були спільними для усіх національних сил. Натомість частина матеріалів була актуальною, насамперед, для адептів націоналістичного руху й мала підсилувати дух спротиву. Це дні мучеників за національну ідею: поминання смерті О. Басараб в лютому, у травні – бойовика Г. П’ясецького, у грудні – В. Біласа й Д. Данилишина тощо. Зміст літературної частини цього календаря був виразно антикомуністичним (“Колгоспи над Інгулом” Юрія Горліса-Горського) і протипольським та ґрунтованим на культі героїв Визвольних змагань (“Споочинок під Галичем” Олеса Бабія) та ідеології українського націоналізму. Водночас календар вміщував статтю на селянську тематику (про боротьбу з бур’янами), допасаючи її до теорії боротьби народів за виживання, традиційний лікарський довідник, рубрику гумору, загальний інформаційний довідник, рекламу канадських українських підприємців тощо. Цієї ж концепції зі змінами календар притримувався й надалі. Так ідеологічно забарвлене видання ставало звичайним календарем, розрахованим на повсякденне користування серед емігрантів (*Календар “Нового шляху” на рік 1935.* – Саскатун, 1935. – С. 6–29, 42–47, 50–67, 75–87).

⁶⁹ *Календарець “Пробоем” на рік 1941.* – Прага, 1941. Навіть зміна Старого року Новим тут зображалася загибеллю першого й перемогою другого.

⁷⁰ Див.: *Календар Українського Народного Союзу.* – Jersey City, 1918–1939.

⁷¹ *Загальний календар на 1926 р.* – Нью-Йорк, 1926.

⁷² Див., наприклад: *Календар “Оси” на рік звичайний 1921.* – Чикаго, 1921.

⁷³ *Люстрований робітничо-фермерський календар.* – Вінніпег, 1928; *Кленовий лист. Канадійський альманах.* – Вінніпег, 1926; *Нове поле. Канадійський альманах.* – Вінніпег, 1927.

⁷⁴ *Календар-альманах “Українського голосу” на переступний рік 1920.* – Вінніпег, 1920.

⁷⁵ Див.: *Люстрований календар “Українських вістей” на переступний рік 1936.* – Едмонтон, 1936.

⁷⁶ Стародавній Галич // *Люстрований календар “Канадійського Українця” на звичайний рік 1922.* – Winnipeg, 1920. – С. 45–58.

нений галицький лев⁷⁷. Частина діаспорних календарів прямо продовжувала календарно-видавничі традиції, започатковані саме в Україні. Інколи це було наслідком перенесення організаційних форм зі старого краю в новий. Так постав, наприклад, аргентинський календар “Просвіти”⁷⁸. Натомість бразильський “Календар “Хлібороба” також відсилав до традиційних уявлень про українське селянство, хоча водночас у ньому селян привчали до нового часу, де бразилійські “феріадос” сусідили з українськими національними святами⁷⁹. Зрештою, частина еміграційних календарів втілювала ідеї василіянських місіонерів й була релігійними виданнями, у чомусь схожими на календар “Місіонаря”⁸⁰. З іншого боку, редактори українських релігійних календарів прагнули розповсюдити серед американських українців матеріали, присвячені українській визвольній боротьбі в Галичині й Львові як одному з її осередків⁸¹.

На еміграції, як і в старому краю, укладачі календарів активно використовували міф козаччини, накладаючи його на типові уявлення про українського селянина. Цю традицію підтримав, зокрема, Кирило Трильовський, видавши ще у 1921 р. календар “Запорожець”⁸². Іншим прикладом став “Календар Гарасима Чорнохліба”, що виходив при редакції “Українського голосу” в Канаді⁸³. Зрештою, той самий “Український голос” вже давно використовував, як знак, назви, пов’язані з ідеєю української соборності (календар “Дніпро”⁸⁴). Багато авторів календарів-альманахів активно використовували консолідуючі ідеї української народності, взаємодопомоги й підтримки серед українських емігрантів⁸⁵. З іншого боку, низка українських календарів підтримувала ідеологію робітничого руху (зокрема, видання Українського Робітничого союзу в Америці)⁸⁶.

Поруч із руськими календарями української етнополітичної орієнтації на еміграції з’явилися й календарі москвофільських організацій. Щоб консолідувати довкола себе руських емігрантів, вони намагалися використати ідею “общеруської народності”. Прикладом тут може слугувати календар Общества Русских Братств, що публікувався при русофільській газеті “Правда”⁸⁷. Календарі Общества, як і воно саме, були продук-

⁷⁷ *Ілюстрований календар “Канадійського Українця” на звичайний рік 1920.* – Winnipeg, 1920. Водночас цей альманах значно урізноманітнив свою календарну частину, сумістивши традиційний календар із викладом цікавих фактів науки й техніки, гумором та численними ілюстраціями.

⁷⁸ *Календар Українського товариства “Просвіта” в Аргентині на переступний рік 1936.* – Буенос-Айрес, 1935. – С. 127–130.

⁷⁹ *Календар “Хлібороба” на переступний рік 1940.* – Куритиба, 1939. – С. 5.

⁸⁰ Див.: *Календар Сирітського Дому на рік переступний 1928.* – Філадельфія, 1928; *Календар “Праці” на 1937 р.* – Прудентополіс, 1937 тощо.

⁸¹ За цим принципом був, наприклад, побудований календар “Провидіння”, котрий видавало одноіменне об’єднання українських католиків у США. Значну частину його матеріалів формували статті Лонгіна Цегельського з історії Галичини (*Календар “Провидіння” Товаришення українців католиків в Америці на переступний рік 1944* / зладив Б. Катамай. – Philadelphia, 1944).

⁸² Він популяризував поширений на старому континенті образ козака, від імені якого виходив календар (а поруч із ним – “старокрасву літературу”, тобто книжки з Галичини). Як наслідок, календар перетворився на збірник-альманах притч, приказок, повчальних історій, нарисів про народні звичаї та саму Україну й українців, котрих презентували як гайдамаків (*Запорожець. Календар для народа на рік звичайний 1921* / уклад К. Трильовський. – Відень, 1920).

⁸³ *Календар Гарасима Чорнохліба на рік звичайний 1922.* – Вінніпег, 1922. – С. 89–92.

⁸⁴ *Дніпро. Календар “Українського голосу” на 1917 р.* – Вінніпег, 1917.

⁸⁵ Див.: *Календар Української Народної Помочі “Любов” на рік звичайний 1929* / зладив М. Хандога. – Pittsburg, 1929.

⁸⁶ Див.: *Український ювілейний календар на рік 1951.* – Скрантон, 1950.

⁸⁷ Див. наприклад: *Ілюстрований Русско-американській календарь на годъ высокосный 1924* / сост. В. П. Гладикъ. – Філадельфія, 1923; *Ілюстрований Русско-американській календарь на годъ*

том співпраці русофілів Закарпаття (Прикарпатської Русі) й Галичини (Русі Галицької). Це й визначило їхню мовно-культурну форму та політичний зміст. У міжвоєнний час автори календарів користувалися російською дореволюційною орфографією та змішаною мовою: частину текстів було написано майже чистою російською, іншу – руською народною мовою (так, як її розуміли галицькі москвофіли). Відповідно, час у москвофільському календарі дістав інакше культурне обрамлення, аніж в українських календарях⁸⁸.

Поруч із цим, у москвофільських середовищах циркулювали й релігійні календарі, що розповсюджували ідею православ'я серед галицьких українців в Америці. Важливе місце в таких календарях, виданих під егідою Російської православної церкви в Америці⁸⁹, посідали розповіді про поширення православ'я в Підкарпатській і Карпатській Русі⁹⁰. Ще одним популярним календарем серед американських москвофілів став гумористичний альманах Ваня Гунянки (псевдонім Дмитрія Вислоцького), присвячений Лемківщині зокрема й “Карпаторосії” (Лемківщина та Закарпаття разом) загалом⁹¹. Такі календарі спочатку виходили лемківською говіркою з вкрапленням російських текстів. Українську ж мову тут використовували, переважно, в сатиричних текстах, що пародіювали й висміювали українську ідею.

Другу Світову війну в різних еміграційних середовищах зустріли неоднаково⁹². Різними були й прогнози щодо її закінчення, висловлені, у тому числі, й на

звычайный 1930 / Издание Общества русских братств в Соед. Штатах Северной Америки. – Филадельфия, 1929.

⁸⁸ Пор.: *Иллюстрированный Русско-американский календарь на годъ звычайный 1930...* Місяці у його календарній частині супроводжувалися віршами російських поетів (О. Пушкіна, Ф. Тютчева, А. Майкова). Інакше у цьому трактуванні виглядав також історичний час. Так, історичний календар (“Русская Летопись”) охоплював фактично історію Прикарпатської Русі у досить своєрідному висвітленні. Всі значущі дати стосувалися боротьби з Польщею, унією та різних етапів зближення з Москвою. Закінчувався літопис водночас святкуванням десятиліття Радянської влади в Росії 1927 й “масовим переходом на православ'я [...] населення на Лемківщині і в інших частинах Галичини” (Там само. – С. 3). Поруч укладачі вмістили “американський літопис” (починаючи від Христофора Колумба), “американські легальні свята” та “уставовий” вказівник “Русской церкви”. У 1920–1930-х рр. змішаними були й політичні пріоритети укладачів “Русско-Американского Календаря”: вони підтримували не лише російську монархічну ідею, але й ідеологію Радянської Росії та Радянського Союзу. Американські москвофіли вважали її новим, кращим втіленням “общерусской идеи”, здатним звільнити галицьких і прикарпатських русинів від “іноземного гніту”. Тому літературну частину цього календаря склали, з одного боку, матеріали про діяльність москвофільських організацій в Америці, реалістичні сценки з життя американських русинів (пера Івана Луцика), а поруч з ними – статті, що формували позитивний образ СРСР та Галицької Радянської Республіки 1920 р. й негативний стереотип українського руху загалом та ЗУНР зокрема.

⁸⁹ *Православный русско-американский календарь (справочникъ) на годъ 1915.* – Нью-Йорк, 1914.

⁹⁰ *Православный русский календар на 1921 год.* – Вілксес Барре, 1921. – С. 185–195.

⁹¹ Згодом ситуація змінилася і календар теж змінив свою структуру. Відмовившись від формату чисто сатиричного видання, він став рупором “Лемко-Союзу”, що пропагував лемківську культуру й говірку як частину Карпатської Русі та загальнооруського простору. Це, зрештою, відобразилося в його назві та особливостях оформлення, бо, наприклад, календар “Лемко-Союзу” на 1937 р. хоч і був укладений лемківською говіркою, проте починався портретом О. Пушкіна. Пор.: *Смехъ и правда. Карпаторусскій сатирически-юмористическій календаръ Ваня Гунянки на 1928 годъ.* – Нью-Йорк; Пассайк, 1927; *Карпаторусскій календаръ Ваня Гунянки на 1933 годъ.* – Cleveland (Ohio), 1933; *Карпаторусскій календаръ “Лемко-Союза” на 1937 годъ / сост. Ваньо Гунянка.* – Нью-Йорк, 1936.

⁹² Так, у 1940 р. українські календарі описували всю складність ситуації в Галичині після розпаду Польщі: “з львівської ратушевої вежі не повіває тепер польська червоно-біла плахта, а тільки советсько-червона. Значить, що як перше нема на тих землях місяця для жовто-блакитного українського прапору ні для Тризуба, як виразників української державності й окремішності. А на місці галицького Льва масмо тепер привезені з Москви – серп і молот” (*Календар “Свободи” на рік переступний 1940.* – Jersey City, 1940. – С. 23). Проте укладачі інформували, що такий стан справ не потриває довго й Україна, якою вони

сторінках календарів. Так чи інакше, невдовзі після завершення війни в еміграційних осередках стали з'являтися невеликі календарі для нової хвилі емігрантів з Галичини (зокрема тих, які пройшли табори для переміщених осіб та опинилися в різних країнах Західної Європи)⁹³. Метою багатьох таких календарів й “календарців” було зорієнтувати біженців з України у новій для них реальності. Окремі з них мали продовжувати / пригадувати довоєнну галицьку традицію⁹⁴. Згодом з'явилися й більші альманахи для нової еміграції, що містили розлогий матеріал до читання⁹⁵.

Проте пізніше нові вихідці з Галичини (передусім ті, хто емігрував до США, Канади, Австралії й країн Південної Америки) стали читачами тамтешніх великих календарів, які вже мали довгу традицію (календарі Українського Народного союзу, “Нового шляху”, “Свободи”, “Канадійського фермера”, “Провидіння” тощо). Водночас нові емігранти видозмінювали їх і створювали нові⁹⁶. Окремі випуски цих календарів були приурочені до знакових дат в історії України першої половини ХХ ст. та ставали свого роду пропам'ятними книгами⁹⁷. Більшість таких видань описували довоєнну Галичину, аналізували проблеми української діаспори 1950–1980-х рр. та намагалися підтримувати ідею української незалежної держави як альтернативи УРСР.

Представники русофільських організацій після 1945 р. на сторінках своїх календарів (зокрема календарів “Лемко-союзу”) пропонували видозмінений варіант власних концепцій: наприклад, проект окремої карпаторуської (лемківської) державності у рамках країн Варшавського договору чи в складі Радянського Союзу. Поруч з тим, емігранти-представники українського руху намагалися розповсюджувати власні альманахи для етнічних субгруп. Наприклад, альтернативний русофільському “Лемківський календар”, що виходив українською мовою та лемківською говіркою й зображав лемків гілкою українського народу⁹⁸. Такий стан справ зберігався, по суті, аж до 1991 р., коли Україна стала незалежною.

собі її уявляли, врешті здобуде волю. Схожі сподівання висловлювали навіть наприкінці світового конфлікту, зокрема в антикомуністичних середовищах.

⁹³ Календарець українця на чужині на 1946 рік. – Риміні, 1946; Календарець українця на чужині на Р. Б. 1946. – Рим, 1946; Календарець українця у Великій Британії на 1949 р. – Лондон, 1949.

⁹⁴ Ілюстрований календарець “Червоної Калини” з ювілейною історично-літературною збіркою (35-річчя виступу УСС 1914–1949). – Мюнхен; Фрайман, 1949.

⁹⁵ Див., наприклад: На чужині. Український календар на 1947 рік. – Авсбург, 1947.

⁹⁶ Див., наприклад: Народний ілюстрований календар “Канадійського Фермера” на 1951 рік. – Вінніпег, 1951; Календар Провидіння на 1952 р. – Філадельфія, 1952; Календар-альманах на 1950 р. – Буенос-Айрес, 1950; Мітла. Календар-альманах на 1957 р. – Буенос-Айрес, 1957; Календар “Золотий Колос” на 1955 рік. – Торонто, 1955; Календар Українського Народного Союзу на 1965. – Jersey City, 1965; Альманах-календар “Гомону України” на 1960 рік. – Торонто, 1960; Календар “Поступу” на Рік Божий 1965. – Вінніпег, 1965; Календар-альманах “Нового шляху” на 1982 р. – Торонто, 1982; Календар “Слово” на рік 1961. – Торонто, 1961; Календар “Світла” на Божий 1972 рік. – Торонто, 1972; Церковний календар-альманах на Рік Божий 1975. – Чікаго, 1975; Альманах Українського Братського Союзу на рік 1979: “Яка краса – відродження країни”. – Скрентон, 1979.

⁹⁷ Ювілейний альманах “Свободи” на звичайний рік 1958. – Jersey City, 1958; Шевченківський альманах Українського Народного Союзу на 1964 р. Ювілейний календар-альманах Українського Народного Союзу на рік 1964. У 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка. – Джерзі-Сіті; Нью-Йорк, 1964; Золоті роковини. До 50-річчя Великої Української національної революції та відновлення української державності (1917–1967): Календар-альманах Українського Народного Союзу на 1967. – Jersey City, 1967; Ювілейний альманах “Життя” на 1972 р. 1897–1972. Ювілейне видання в 75-у річницю українського поселення в Місіонес, Аргентина. – Апостолес (Місіонес), 1972.

⁹⁸ Пор.: Карпаторуський календар “Лемко-союза” на год 1971. – Юнкерс (Нью-Йорк), 1971 та Лемківський календар на 1972 р. – Торонто; Камілус, 1972.

Календарі й Галичина після Другої світової війни. Доля календарів як видавничого жанру в повоєнній Галичині була набагато складнішою. До кінця 1940-х – початку 1950-х рр. тут нелегально побутували повстанські “календарці”, які розповсюджували агітаційні матеріали та ідеї антикомуністичного підпільного руху. Їх перевидавали на Заході як доказ існування антирадянського спротиву в Україні⁹⁹. Припинення збройного опору комуністичному режимові створило нову ситуацію. Довоєнні (зокрема, міжвоєнні) й діаспорні календарі стали (у переважній більшості) офіційно небажаною літературою, доступною для дуже обмеженого читацького кола. Тепер читачі в Західній Україні мали перед собою два типи календарів: українські т. зв. “країн соціалістичної співдружності” й українські та російські, видані в СРСР. Перший різновид календарів офіційно сприймалися в УРСР дуже насторожено, особливо в контексті подій 1968 р. у Чехословаччині та діяльності “Солідарності” у Польщі у 1980-х рр. Для цього були свої підстави. Справді, календарі Українського Суспільно-культурного товариства (УСКТ) у Польщі¹⁰⁰ та східнославацькі “Народні календарі” Музею народної архітектури у Свиднику¹⁰¹ за структурою й тематикою (акцент на “козацькому минулому”, висвітлення небажаних в СРСР персоналій, видань та подій українського руху XIX–XX ст., прославлення народної культури тощо) частково перегукувалися з аналогічними довоєнними й західними еміграційними виданнями, які в Радянському Союзі вважали “націоналістичними”. Тому в СРСР їхнє розповсюдження було, по суті, неофіційним чи напівофіційним. Зрештою, під тиском державних чинників зміст таких видань впродовж 1970–1980-х рр. еволюціонував у бік більшої лояльності до соціалістичної ідеології¹⁰². Натомість бажаною лектурою для галицьких читачів в умовах радянської дійсності стали центральні та республіканські радянські календарі, розподілені за соціальними, професійними й віковими нішами: календарі для селян-колгоспників і для лікарів, для піонерів та молодших школярів, художні календарі-альманахи, настільні календарі тощо¹⁰³. Більшість з них мали доволі чітку структуру. Спочатку – видатні дати з історії СРСР та радянської влади в Україні, інформація про діяльність центральних та республіканських органів “партії та держави”, у молодіжних й дитячих виданнях – комсомольських та піонерських організацій, статті з актуальних проблем соціалістичного життя, і лише після цього – художні та науково-популярні тексти на різноманітні теми¹⁰⁴.

Після здобуття української незалежності у 1991 р. в Галичині, по суті, робилися спроби відродити традицію календарів за зразками еміграційних альманахів. Так, разом

⁹⁹ *Календарець українського повстанця на рік 1947.* – Київ; Львів, 1947; *Календарець українського революціонера на рік 1951.* – Мюнхен, 1951.

¹⁰⁰ Див., наприклад: *Український календар 1970.* – Варшава, 1969.

¹⁰¹ *Народний календар на 1969 рік.* – Братислава, 1969.

¹⁰² Це позначилося навіть на виданнях зламу 1980–1990-х рр., пор.: *Народний календар 1990.* – Братислава; Пряшів, 1989.

¹⁰³ Див., наприклад: *Календарь колхозника на 1946 год.* – Москва, 1945; *Календарь колхозника на 1957 год.* – Москва, 1957; *Календарь врача 1961 г.* – Москва, 1961; *Календар колгоспника 1965.* – Київ, 1964; *Дванадцять місяців 1983. Настільна книга-календар для дошкільного і молодшого віку.* – Київ, 1982; *Піонерський календар 1988.* – Київ, 1987; *Календарь школьника. 1982.* – Москва, 1981; *В мире прекрасного 1974.* – Москва, 1973; *Художественный календарь. Сто памятных дат 1978.* – Москва, 1977; *Настольный календарь 1979.* – Москва, 1978 тощо.

¹⁰⁴ Важко сказати, чи типовий “соцреалістичний альманах” був “нормативним трактатом” (терміни Ю. Балашової), але принципи соцреалістичного канону над такими календарями справді домінували (Балашова Ю. Б. Соцреалистический альманах как нормативный трактат // *Вестник Университета Российской академии образования.* – 2008. – № 3. – С. 15–19).

із відродженням УГКЦ зусиллями авторів з ЧСВВ на початку 1990-х рр. з'явився релігійний календар-альманах, майже всуціль присвячений відродженню церковного життя, катехизовим наукам, роздумам про мораль та споминам про довоєнний Львів¹⁰⁵. Проте в нових умовах це видання не стало щорічним; не надто вдалими були й спроби відродити у зміненій формі календар “Місіонаря” чи “Світла”. Поруч з тим, з'явився, наприклад, “Православний церковний календар” – офіціоз УАПЦ¹⁰⁶. Натомість традиційними стали видання, покликані інтегрувати представників субнаціональних спільнот – гуцулів (“Гуцульський календар”) та лемків (“Лемківський календар”). Ці календарі, здебільшого, вміщують історичні нариси, історико-етнографічні та біографічні науково-популярні статті, художні й фольклорні тексти тощо¹⁰⁷. Періодично в Галичині публікуються окремі тематичні календарі, проте нерідко вони не мають продовження (зокрема, через фінансові причини)¹⁰⁸. Поруч з тим, на галичан кінця XX – початку XXI ст. розраховані також не надто численні загальноукраїнські календарі¹⁰⁹. Однак загалом помітно, що в контексті стрімкого розвитку інтернет-публікацій та економічної нестабільності й кризи українського книговидання впродовж років незалежності популярність схожих видань як універсальних книг і серед читачів, і серед видавців поступово меншає. Свою нішу зберігають, переважно, різноформатні чисто інформаційні відривні та настінні календарі. Це означає, що традиція галицьких календарів XIX – першої половини XX ст., перенесена в еміграційні осередки, поступово стає історичним феноменом, подальшу долю якого складно передбачити.

Водночас роль календарів як книг для народу в культурі модерної Галичини важко переоцінити. Саме вони дозволили інтелігенції транспонувати у свідомість селян багато ідей, що стали ключовими для національної та культурної самосвідомості галичан XIX–XX ст. (ідеї народу, батьківщини / України, її історії та географічних меж). Зрештою, для багатьох галичан власне такі видання слугували авторитетними міні-енциклопедіями, збірками художніх текстів та підручними довідниками на різні випадки життя. Зі свого боку, видавництва саме в них бачили стабільне джерело доходу. Крім того, вони сприяли “дисциплінуванню” читачів, формуванню нових уявлень про економію часу, модерний – технологізований темп життя тощо. Перенесена в діаспорні осередки, культура укладання календарів-альманахів стала також однією з форм відображення Галичини у свідомості емігрантів, забезпечення зв'язку між їхньою новою й старою батьківщинами, консолідації й взаємодопомоги та збереження національної ідентичності у іншокультурному середовищі. У цьому сенсі, календарі, поруч з молитовниками, стали одними з тих універсальних книг, які формували картину світу пересічних мешканців Галичини, і, певною мірою, визначали їхню поведінку, побут та ідеологію.

¹⁰⁵ Греко-католицький церковний календар. 1992. – Крехів, 1992.

¹⁰⁶ Православний церковний календар на 2014 рік. – Київ, 2013.

¹⁰⁷ Пор.: Гуцульський календар 2009. – Івано-Франківськ, 2009. – Вип. 14; Лемківський календар 2012. – Львів, 2012.

¹⁰⁸ Календар-альманах “Видатні галичанки” на 2012 р. До 90-річчя Союзу Українок. – Львів, 2011; Знахар. Календар 2011. – Тернопіль, 2010.

¹⁰⁹ Український історичний календар '96. – Київ, 1995.

**THE REAL AND MIRRORED GALICIA:
THE CALENDAR, TIME, MENTALITY AND EVERYDAY LIFE
IN THE LAND OF GALICIA AND IN EXILE (LATE NINETEENTH
AND FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY)**

Roman HOLYK

*I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine,
4, Kozelnyts'ka Str., L'viv, 79026, Ukraine, tel. (032) 270-70-22*

The article traces the evolution of ideas about the time and the everyday life in the mentality of the Galician in the 19th – early 20th century in the light of the reading of calendars. Sources of “calendar genre” and its variants (annual calendar, perpetual calendar, etc.), and the influence on him external historical factors. The author traces the development and evolution of the structure of a typical calendar (his calendar, information and the arts parts) in Ukrainian and Polish books culture of Galicia. Particular attention is paid to the content and form of Ukrainian emigration calendars, which on the one hand, reflect the Galician problem, and the other – the mentality of Galician immigrants have adapted to foreign realities.

Keywords: Galicia, calendar, reading, literature, culture, mentality and everyday life.

**РЕАЛЬНАЯ И ОТРАЖЕННАЯ ГАЛИЧИНА:
КАЛЕНДАРИ, ВРЕМЯ, МЕНТАЛЬНОСТЬ И ПОВСЕДНЕВНАЯ
ЖИЗНЬ ГАЛИЧАН В КРАЕ И В ЭМИГРАЦИИ
(КОНЕЦ XIX – ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XX ВВ.)**

Роман ГОЛЫК

*Институт украиноведения им. И. Крипякевича НАН Украины,
ул. Козельницкая, 4, г. Львов, 79026, Украина, тел. (032) 270-70-22*

Прослежена еволюція представлень о времени и повседневная жизнь галичан XIX – первой половины XX вв. сквозь призму чтения календарей. Проанализированы источники “календарного” жанра и его разновидностей (обычные годовые календари, “вечные” календари и т. д.), влияние на него внешних исторических факторов. Автор прослеживает формирование и эволюцию структуры типичного календаря (календарной, информационной, художественной части) в украинской и польской книжной культуре Галичины. Особое внимание уделено содержанию и форме украинских эмигрантских календарей, которые, с одной стороны, отражали галицкие проблемы, а с другой – приспособляли ментальность галицийских иммигрантов к зарубежным реалиям.

Ключевые слова: Галичина, календарь, история чтения, история украинского книгоиздания, ментальность, повседневная жизнь.

Стаття надійшла до редколегії 15.07.2014

Прийнята до друку 7.08.2014